

Vardes store arbejdsplads og den tyske Værnemagt

Af Knud Andreassen

I Vardes vestlige udkant ligger et stort areal med spredte bygninger, som i dag anvendes til en række forskellige formål, men indtil 1984 lå her byens stolthed og største arbejdsplads, Varde Staalværk. Alle i byen har et forhold til denne virksomhed. I de fleste familier har én eller flere været ansat, eller man har i hvert fald kendt nogle af de ansatte.

Forud for lukningen i 1984 var der gået nogle kedelige år med en langsom nedtrapning af aktiviteterne på området ved Vestervold, men ellers fremstod Varde Staalværk i byens erindring som en væsentlig del af dagliglivet. Alle fulgte med i virksomhedens udvikling: Skulle der nu igen investeres, og skulle der igen ansættes flere medarbejdere?

Alligevel er én periode af stålværkets historie helt væk i Vardes kollektive hukommelse. Ingen har Varde Staalværk med i sine erindringer om de fem år fra 1940-45, hvor Danmark var besat af den tyske Værnemagt.

Der skete så meget andet. Varde var også dengang porten til Vestkysten, hvor de meget store befæstningsarbejder blev udført, og lejren i Oksbøl husede mange af Værnemagts soldater. De militære aktiviteter har naturligvis en stor plads i byens hukommelse, men med hensyn til stålværkets rolle i besættelsestiden husker selv folk

med tilknytning til virksomheden kun et eller andet om, at dens ledelse vist var en del af modstandsbevægelsen, og det lader sig da også let fastslå, at værkets direktør O.R. v. Bülow stod i spidsen for modstandsbevægelsens byledelse.

Aviserne fra dengang – Vestkysten eksisterede også dengang, endda med redaktion i Varde – indeholder intet om Varde Staalværk, men det gør den illegale presse til gengæld. Her bliver virksomheden hængt ud som »En 100 Procents tysk Rustningsfabrik«,¹ og her omtales også gentagne tilfælde af sabotageaktioner mod den.

De største var en påsat brand i juli 1943. En brand af et omfang, der krævede indsats af brandvæsenet ikke kun fra Varde, men også fra Esbjerg. Senere samme år sprængte sabotører otte bomber, hvilket medførte så store ødelæggelser, at sabotagen regnes for en af besættelsestidens største i provinsen. Det kan ikke være gået upåagtet hen i den lille by, men det er ikke de historier, der fortælleres, når folk forsøger at huske, hvordan der var under krigen.

Samarbejdet med vor nabonation

Nu skal historie ikke fortælleres på grundlag af aviser, og slet ikke de illegale, ligesom folks erindringer heller ikke behøver at afspejle, hvad der virkelig skete. Til gengæld findes der i arkiver rundt omkring et righol-

digt materiale, som giver et godt billede af, hvordan Varde Staalværk overlevede de vanskelige år under Anden Verdenskrig.

Trediverne havde været gode år. Vi hører så meget om krise, men for industrien var der tale om en vækstperiode. Udenrigshandlen var stramt styret af Valutacentralen, som skulle sikre, at valuta kun blev brugt til import af varer, der ikke kunne fremstilles i Danmark. Denne politik styrkede den lokale fremstilling, og Jern- og Metalindustrien, som Varde Staalværk tilhørte, dækkede i slutningen af trediverne 85% af hjemmemarkedet.²

Den 1. september 1939 blev Polen angrebet af Tyskland, og et par dage efter erklærede Storbritannien og Frankrig Tyskland krig i henhold til deres garantier over for Polen. Et af de første midler, der blev taget i brug, var blokade af skibsfarten, og der opstod meget hurtigt mangel på råvarer, som Danmark hidtil havde fået fra Storbritannien og Amerika. Situationen udviklede sig særdeles ugunstigt for Varde Staalværk, som løbende måtte hæve sine priser i takt med de stærkt stigende råvarepriser. Den danske industris produktion faldt, og arbejdsløsheden voksede, indtil der i sommeren 1940 var mere end 100.000 ledige.

Tysklands besættelse af Danmark og Norge havde et klart militært sigte, men forinden havde Tyskland gjort sig overvejelser over, hvordan adgangen til dansk og norsk erhvervsliv kunne udnyttes til at fremme den økonomiske vækst i det kommende Stortyskland.³

Norge havde interessante råvarer og var samtidig vejen til de svenske jernmalmlejer. Danmark var et landbrugsland med en stor

eksport til England, som Tyskland straks overtog, men Danmark havde også en industri, som var trængt af råvaremangel. Skibsværfterne var af særlig interesse, og ganske få måneder efter besættelsen var der placeret tyske rustningsordrer hos en række danske virksomheder.

Op gennem trediverne havde der været nogen handel mellem Tyskland og Danmark, og den blev kraftigt udvidet, da den danske handel med Storbritannien faldt bort ved den tyske besættelse. Ingen advarede mod samhandlen, tværtimod tilskyndede regeringen til et økonomisk samarbejde, og statsminister Stauning udtalte den 4. juli 1940 i folketinget, at »Det er et naturligt Ønske i Folket, at der maa blive Arbejdsmuligheder og Virksomhed for alle, og til Opnaaelse af dette Maal stoler vi paa det økonomiske Samarbejde med vor Nabonation, som i øvrigt har bestaaet i mange Aar under de skiftende Forhold«. ⁴

I den første besættelsessommer kunne ingen forudse krigens forløb. Tyskland viste sin overlegne militære styrke med felttoget mod Holland, Belgien og Frankrig i maj / juni 1940, og en fredsaftale med England – måske nok dikteret fra Berlin – var en tænkelig afslutning på de tyske aggressioner. Så ville den tyske Værnemagt vel igen forlade Danmark, og vi kunne leve fredeligt videre med vore naboer og gerne som leverandør til dem, så der kunne blive arbejdsmuligheder og virksomhed for alle, som landsfader Stauning havde udtalt.

Varde Staalværk blev kontaktet af tyske indkøbere i juli og besøgt den 23. august 1940. De tyske indkøbere var militærfolk fra Værnemagten, fordi leverancerne skulle gå

til den tyske rustningsindustri, som havde absolut topprioritet. Tyskerne har med stor grundighed rapporteret om besøget. Det har ikke været muligt at finde tilsvarende rapporter i de efterladte papirer fra stålværket.

Tyskerne ønskede at udnytte stålværkets muligheder for at støbe emner i slidfast manganstål. Dette materiale var nødvendigt til larvefodsled til bælteketøjer, som for eksempel kampvogne. Materialet skulle indeholde 12% mangan for at have de rette egenskaber, og Varde Staalværk havde ikke længere mangan, men aftalen blev, at tyskerne sammen med ordrerne forpligtede sig til at levere den nødvendige mængde mangan. Fremtiden så igen lys ud for virksomheden, som fra den tyske Værnemagt kunne både få ordrer og de råvarer, der var så stor mangel på.

Sådan gik månederne. Krigen udvidedes først i Nordafrika, så på Østfronten og siden i Stillehavet, men det var alt sammen langt væk. Danskerne kunne ikke lide tyskerne og slet ikke deres besættelse af vort land. Man havde ikke omgang med dem. De få, der havde, blev lukket ude fra det gode selskab. Der blev set skævt til dem, der handlede med dem, men det har tilsyneladende ikke påvirket Varde Staalværks leverancer til den tyske rustningsindustri.

Kommunisterne vågner op

I Tyskland sloges nazister og kommunister om magten allerede fra tyverne, og da nazisterne overtog magten i 1933, blev kommunistpartiet forbudt. I Danmark sikrede »fredsbesættelsen«, at de politiske partier i hvert fald i begyndelsen kunne fungere på

lovlig vis, men efter Tysklands overfald på Sovjetunionen den 22. juni 1941 forlangte besættelsesmagten, at kommunistpartiet blev forbudt også i Danmark.

Kommunisterne blev nu en illegal bevægelse, der i løbet af efteråret begyndte at udsende illegale månedsbreve, som i marts 1942 skiftede navn til »Land og Folk« og blev det første, større illegale blad. Der opstod nogle bladgrupper, der fremstillede og distribuerede bladet, og det blev den første aktive modstand mod tyskerne, men da havde Danmark også været besat i to år.

For Varde Staalværk havde det været to gode år. Omsætningen i 1941 havde været 72 procent højere end i 1940, og i 1942 nåede stålværket en omsætning, der var dobbelt så stor som i 1940.⁵ Det krævede naturligvis udvidelser, og de første to år af besættelsen var præget af store investeringer i bygninger og anlæg.

Selv om vi leder forgæves i aviserne efter omtale af virksomhedens succes, så vakte de store ordrer til Tyskland alligevel opmærksomhed i hvert fald hos kommunisterne, som nu direkte modarbejdede ethvert samarbejde mellem Danmark og Tyskland.

Der var også kommunister blandt Varde Staalværks ansatte. Én af dem hed Viggo Hansen. Han var maskinarbejder og valgt til fællestillidsmand for stålværksarbejderne. I efteråret 1942 blev han kontaktet af den illegale ledelse af Danmarks Kommunistiske Parti – af Holger Vivike fra partiets centralkomite. Holger Vivike havde til opgave at få sat gang i noget modstandsarbejde i Sydjylland. Med sig havde han Hans Peder Poulsen fra Esbjerg, der styrede indsatsen i lokalområdet. Sammen fik de over-

talt Viggo Hansen til at opbygge en modstandsgruppe i Varde.

Viggo Hansen samlede en mindre gruppe omkring sig bestående af kommunistiske kolleger fra stålværket. De fik udleveret et eksemplar af den såkaldte kagebog, som var et sæt instruktioner i udførelse af forskellige former for sabotage. Deres forudsætninger for at genere besættelsesmagten var dog små. De havde ingen uddannelse i illegalt arbejde, og de havde ingen hjælpemidler til rådighed. Kagebogen indeholdt opskrifter på fremstilling af sprængstof, men køb af de nødvendige ingredienser hos en materialist eller på et apotek kunne ikke undgå at vække opmærksomhed.

De første ødelæggelser

Lillejuleaften i 1942 anbragte Viggo Hansen en hjemmelavet bombe ved stålværkets centrale kompressor anlæg i et forsøg på at stoppe hele værkets trykluftforsyning. Eksplosionen slog hul i trykluftbeholderen, men det lod sig forholdsvis let reparere. Viggo Hansen fortæller i øvrigt, at han selv blev tilkaldt i juleferien for at udføre reparationen.⁶

Vinteren gik, og modstanden mod den tyske besættelse voksede. Det samme gjorde modstanden mod de landsmænd, der tjente penge på at samarbejde med tyskerne, men der manglede fortsat hjælpemidler til effektive sabotageaktioner. Der blev dog påsat enkelte brande i jernbanevogne med halm beregnet til Værnemagten, som måtte konstatere, at selv om det økonomiske tab var til at leve med, var der tegn på en voksende protest i den danske befolkning.

På stålværket forsøgte Viggo Hansen og hans lille gruppe at ødelægge viklingerne i

en kondensator ved at hugge i kobbertrådene med en mejsel. Det havde ikke den store virkning, men for virksomhedens ledelse må det på samme måde have været et tegn på, at nogen protesterede mod dens samarbejde med tyskerne.

Et par uger senere, natten til den 1. maj 1943 forsøgte gruppen sig igen. Denne gang med sprængstof. De havde skaffet noget aerolit, som var almindelig brugt af entreprenører til sprængning af murværk, sten og træstubbe. Viggo Hansen lavede tre bomber ved at fylde aerolit i jernrør. Kun én af bomberne eksploderede og ødelagde elektromotoren til den luftkompressor, Viggo Hansen tidligere havde forsøgt at sprænge.⁷

Det gav et mindre afbræk i produktionen, og ledelsen besluttede at ansætte sabotagevagter, som blev bevæbnet med skydevåben.⁸ Det var et voldsomt skridt at tage, men der var helt tydeligt kræfter, der ønskede at ødelægge virksomheden, og ledelsen havde et ansvar over for virksomhedens ejere, som havde investeret i en udvidelse af produktionen for at kunne fastholde leverancerne til den tyske krigsindustri.

Den illegale presse fik et stadig større omfang, og én af de virksomheder, der blev hængt voldsomt ud, var Varde Staalværk. Det har sikkert også lagt et pres på den kommunistiske gruppe af stålværksarbejdere, og lørdag den 3. juli om aftenen eksploderede en bombe, som beskadigede trykluftanlæggets luftbeholder. Det centrale kompressor anlæg var tydeligvis det foretrukne mål. Men denne gang var sprængningen kun optakten til en mere effektiv ødelæggelse af værkets produktionsmuligheder, for senere på aftenen udbrød der brand i et modella-

Udsigt over Varde Staalværk efter branden den 4. juli 1943. Modellagrene har ligget til højre i billedet. (Varde Lokalhistoriske Arkiv).

ger. De træmodeller, der var basis for støbningen, blev opbevaret i forskellige bygninger på værkets område, og de var naturligvis særdeles brandbare. Brandvæsnet kom til stede, men kunne kun begrænse ilden til den bygning, hvor den var opstået, og hele bygningen brændte ned til grunden.⁹

Det vakte mistanke om, at mere kunne være på vej, og de øvrige lagre og magasiner blev gennemført, men der fandtes ikke flere brandbomber. Alligevel opstod en ny brand søndag morgen i endnu et modellager. Ilden blev opdaget af en sabotagevagt, som slog alarm til brandvæsnet fra både Varde og Esbjerg. De kunne dog ikke stille meget op, og samtlige modeller brændte, det vil sige ca. 30.000 stk.

Uden modeller – ingen produktion, så Varde Staalværk måtte skrive til sine kunder, at man var tvunget til at standse produktionen. Selv om stålværket havde 30.000 modeller på lager, var modellerne ejet af værkets kunder, og hver kunde modtog en opgørelse over sine mistede modeller. Derfor blev nye modeller sat i arbejde på snedkerier spredt over hele Danmark og Tyskland; idet hver kunde havde sit foretrukne modelsnedkeri. Denne måde at arbejde på betød, at der hurtigt kom nye modeller frem, og allerede efter halvanden måned kunne Varde Staalværk genoptage produktionen. Det illustrerer måske også virksomhedens store betydning for fremstillingen af krigsmateriel, som var

det område, hvorpå alle ressourcer blev anvendt.

Storbranden må have været én af årets begivenheder i Varde, men den er ikke omtalt i aviserne,¹⁰ og den indgår ikke i de historier, der fortælles fra besættelsestiden. Kun i den illegale presse får branden en fyldig omtale, og så fremgår den af stålværkets korrespondance med kunderne, hvor muligheden af, at en sabotageaktion kunne ligge bag, nævnes for første gang.¹¹

Med hjælp udefra

Det var i august 1943, Varde Staalværk blev i stand til at genoptage produktionen, og august 1943 blev en afgørende måned i det dansk/tyske samarbejde. Antallet af sabotageaktioner nåede langt over hundrede på en enkelt måned, og den første henrettelse af en modstandsmand i Danmark skete den 28. august i Ålborg.¹² Den henrettede dømmes for deltagelse i »at bjerge store Mængder af Sprængstof, der var kastet ned fra en engelsk Flyvemaskine«.¹³

Det var efter tre års besættelse lykkedes at få etableret kontakt mellem England og Danmark, så den spirende modstandsbevægelse kunne få hjælp fra England. Hjælpen bestod i nedkastning af våben og sprængstof sammen med instruktører, som ofte var udlandsdanskere, der efter en skoling i England kastedes ned over Danmark med faldskærm.

En sådan faldskærmsagent, Aage Møller Christensen, kom i sensommeren 1943 til Varde for at få sat mere gang i modstandsarbejdet. Han blev naturligvis introduceret for de få i byen, som havde vist vilje til at gå ind i arbejdet. Det var Viggo Hansen fra stålværket

og hans kommunistkollegaer, mens der på en anden politisk fløj var nogle nationalister, som bekendte sig til partiet Dansk Samling.

Viggo Hansen havde tidligt kontaktet Vardes populære læge Knud Nordentoft, så de vidste, hvor de havde hinanden. Knud Nordentoft havde bedt Dansk Samlings frontfigur i Varde, politifuldmægtig Henning Schlanbusch kontakte Viggo Hansen, og trods forskellen i politisk ståsted opstod der et flerårigt samarbejde mellem de to. Schlanbusch var jo politifuldmægtig og dermed underordnet byens politimester Jørn Simony, og de to var for længst blevet enige om at gøre en indsats for at genskabe stoltheden af at være dansk og uafhængig af tysk overherredømme. På politistationen, der dengang var en del af rådhuset på torvet, havde de en meningsfælle i den anden politifuldmægtig Poul Erik Gerner-Mikkelsen, så i efteråret 1943 var der en vis bredde i sammensætningen af modstanden i Varde.

Faldskærmsagenten Aage Møller Christensens første opgave var at få våben og sprængstof fra England frem til de lokale modstandsfolk. Først skulle der udvælges en passende plads for nedkastningerne. En sådan fandt man ved Skodborg Høj mellem Ansager og Starup, og den 12. oktober 1943 modtog Varde-gruppen fra en engelsk Halifax-flyvemaskine en sending, som kunne gøre en større aktion mulig.¹⁴

Men nu opstod et nyt problem for Viggo Hansen. En stor aktion mod Varde Staalværk med anvendelse af våben og sprængstof krævede mange deltagere, og de var ikke lette at opdrive. Der var på værket lokale sabotagevagter, som ville kunne genkende aktørerne, og de første dødsdomme for del-

tagelse i sabotager var afsagte, så hans kommunistvenner undslod sig.

Viggo Hansen klagede sin nød til politifuldmægtig Schlanbusch, der havde andre kontakter, så lørdag den 11. december 1943 mødte otte sabotører fra den københavnske Holger Danske gruppe op i Varde, deriblandt brødrene Jørgen og Flemming Kieler og Bent Faurschou-Hviid, sidstnævnte kaldet Flammen. Hjemme hos Viggo Hansen i Spigerborggade forklarede denne ud fra skitser, hvordan stålværket var indrettet, og hvor sprængladningerne skulle anbringes for at have den største effekt.

Herefter overtog de københavnske sabotører aktionen. De overrumpede sabotagevagterne i deres vagtlokale og låste dem inde i et beskyttelsesrum. Så gik man i gang

med at anbringe de otte sprængladninger, som Viggo Hansen havde planlagt. Det tog ganske lang tid, så undervejs hentede Flammen én af vagterne i beskyttelsesrummet og tvang ham til fra vagtlokalet at ringe til politiet og meddele, at alt var roligt på stålværket. Disse periodiske kontakter var en almindelig rutine, som sabotagevagterne skulle udføre.¹⁵

Holger Danske folkene tog med det første morgentog fra Varde, mens byen blev vækket af de otte eksplosioner, der ramte de allervigtigste funktioner af stålværkets produktionsanlæg og samtidigt de funktioner, som var vanskeligst at reparere med de reservedele, der i øvrigt var næsten umulige at fremskaffe.

Denne gang var værket lagt grundigt

Kompressorummet efter sabotagen den 12. december 1943. (Varde Lokalhistoriske Arkiv).

ned. Så grundigt, at det blev omtalt i allierede kredse, og ødelæggelserne blev beskrevet i en omfattende rapport af den tyske værnemagt, der i en længere periode ikke kunne forvente leverancer fra Varde. Som ved tidligere aktioner leder man forgæves efter lokale notitser, men denne gang meddeler Varde Staalværk dog sine kunder, at man ikke kan overse, hvornår produktionen vil kunne genoptages.¹⁶

Arrestationen

Viggo Hansen beretter, at han mandag morgen gik på arbejde som normalt. Virksomheden lå stille, så der var ikke så meget at gøre, og politiets forhør klarede han uden problemer. Sagens alvor taget i betragtning kan vi vel tillade os at gætte på, at forhørene ikke blev overladt til Viggo Hansens venner hos Varde Politi. Gestapo var veletableret i Esbjerg, men kan have haft gode grunde til at lade Viggo Hansen urørt. Den almindelige opfattelse i lokalsamfundet var, at der var tale om sabotører udefra, der havde lavet en heldig aktion mod Varde Staalværk, men for Gestapo må det have undret, at sabotører uden kendskab til virksomhedens produktionsapparat kunne ramme så præcist. Derfor kan Gestapo have besluttet at vente på, at de lokale hjælpere afslørede sig selv ved en lignende aktion.

Sabotagen kan henregnes blandt modstandsbevægelsens største succeser, og selv om den ikke blev nævnt i aviserne, blev den bemærket i England, og kort efter nytår kom der gennem faldskærmsagenten Aage Møller Christensen besked om, at Viggo Hansen sammen med folk fra Holger

Danske var udset til at udføre en lignende aktion mod to værnemagervirksomheder i Åbenrå, nemlig Callesens Motorfabrik og Pumpefabrikken Hamag.

Tidspunktet blev fastsat til den 5. og 6. februar 1944, og denne gang gik det helt galt. Måske på grund af mangel på det lokalkendskab, som havde været en afgørende del af succesen i Varde. Hamag blev ødelagt, men sabotagevagterne hos Callesen tilkaldte politiet, inden sabotørerne fik sprængladningerne klar. De måtte flygte og overnattede i en villa i udkanten af Åbenrå. Huset blev næste formiddag omringet af Gestapo, og modstandsfolkene måtte skyde sig fri og forsøge at undslippe over markerne. Flere blev såret, og Peer Borup fra Holger Danske blev dræbt.¹⁷

Fra Varde havde Viggo Hansen haft sin svoger Jens Jørgensen med ved aktionen. Han blev ramt af et skud i ryggen, men Viggo Hansen fik ham transporteret til Tjæreborg, hvor præsten Eilif Krogager tog imod dem og ringede til sin ven læge Bendt Øllgaard i Ølgod for at få behandlet skudsåret. Transporten fra Tjæreborg til Ølgod foregik i Varde Politis tjenestevogn.

Alt dette efterlod sig spor – mange spor – og der må også have været spor efter aktionerne mod Varde Staalværk. I hvert fald arresterede tyskerne den 9. februar ti personer fra Varde og omegn.

Deres videre skæbne er ikke en del af Varde Staalværks historie, så det skal blot nævnes, at politimester Jørn Simony, politifuldmægtig Poul Erik Gerner-Mikkelsen og læge Knud Nordentoft døde i tyske Kz-lejre, mens Viggo Hansen og Henning Schlanbusch vendte hjem med de Hvide Busser.

*Varde Staalværk omkring tids-
punktet for jubilæet i 1946.
(Varde Lokalhistoriske Arkiv).*

Efter krigen

I løbet af sommeren 1945 blev modstandsbevægelsens byledelse afløst af en lokal bykomité med repræsentanter for de organisationer, der havde været aktive i frihedskampen. Her mødtes igen Viggo Hansen og Henning Schlanbusch, og de drøftede mulighederne for en sag mod Varde Staalværks ejere, som havde skaffet sig en utilbørlig fortjeneste på handlen med værnemagten.

De afstod dog fra at forsøge. A/S Varde Staalværks hovedaktionær var Det Østasiatiske Kompagni, og her var kongens fætter, Prins Axel, formand for bestyrelsen, så en sag mod ØK ville være utænkelig. Den anden aktionær var F.L. Smidth, med tidligere trafikminister Gunnar Larsen i spidsen. Gunnar Larsen blev sigtet i forbindelse med retsopgøret, men for et helt andet forhold. I det hele taget har sagsanlæggene og dommene et præg af tilfældigheder. Umiddelbart efter befrielsen ønskede modstandsbevægelsen hævn over alle, der havde tjent

på den tyske besættelse. Først og fremmest de store fisk, men de var ofte urørlige på grund af deres position i samfundet, som skulle køre videre. De mindre fisk kunne bedre undværes, og godt 1.000 blev dømt, hovedsageligt for småting.

Varde Staalværk kørte videre, nu med et tidssvarende produktionsapparat. De første år under besættelsen var der blevet investeret massivt, og senere havde sabotagerne krævet udskiftning af store dele af anlægget – betalt af værkets forsikringer.

I 1946 kunne virksomheden fejre sit 25 års jubilæum som aktieselskab. En moderne og veldrevet virksomhed i fuld gang med at producere stål til genopbygningen af Danmark efter de fem onde år. Der blev udsendt et jubilæumsskrift med et tilbageblik over de forløbne 25 år. Her leder man forgæves efter omtale af årene under den tyske besættelse, som må have været de mest spændende år i virksomhedens historie, men intet er nævnt fra de sidste år op til jubilæet.

Kilder

Beretning om modstandsbevægelsen i Varde af Politifuldmægtig H. Schlanbusch.
 Beretninger fra Mathias Lundorf.
 Beretning fra Viggo Hansen.
 Forskellige illegale blade.
 Danica 1000. Mikrofilmkopier af tysk materiale fra The National Archives, Washington D.C.
 T. 77: Oberkommando der Wehrmacht. Wehrwirtschafts- und Rüstungsamt. Spole 696 og 697.
 Rigsdagstidende. 92de ordentlige Samling 1939-40. II. Revisionsudvalget for tyske betalinger: Sager vedr. industri- og håndværkerleverancer, nr. 1816.
 Aktieselskabers driftsregnskaber: Registreringsnr. 5531 (Varde Staalværk).
 A/S Varde Staalværk: Diverse Breve til Kunder 1937-1952.
 A/S Varde Staalværk: Bestyrelsesprotokoller 1921-1979 (5 stk.).
 A/S Varde Staalværk 1921-1946. Jubilæumsskrift.
 Dagbladet »Vestkysten«. Årgang 1943-46.

Litteratur

Alkil Niels (red.): *Besættelsestidens Fakta*. Bd. 1-2. J.H. Schultz Forlag 1945-1946
 Brandenborg Jensen, Ole: *Besættelsestidens økonomiske og erhvervmæssige forhold. Studier i de økonomiske relationer mellem Danmark og Tyskland 1940-1945*. Syddansk Universitetsforlag 2005
 Friisberg, Claus (red.): *Varde 1920 – 1990. Fra købstad til storkommune*. Bd. 2. Varde Kommune 1992
 Jensen, Christian, Tomas Kristiansen og Karl Erik Nielsen: *Krigens købmænd. Det hemmelige opgør med Riffelsyndikatet, A.P. Møller, Novo og den øvrige storindustri efter Anden Verdenskrig*. Gyldendal 2000
 Lund, Arne: *Industrien under den tyske Besættelse 1940-1945. I. Del. Reguleringen*. Dansk Industriberetning. Industrieforeningen i København 1949
 Lundorf, Ellen Bøgh: *Historisk oversigt over modstandsbevægelsens arbejde i Varde 1940-1945*. Varde Kommune 1985
 Schlanbusch, Henning: Politifuldmægtig i Varde i *Fra Ribe Amt* Bd. 21, nr. 2 (1979) s. 235-251
 Tamm, Ditlev: *Retsopgøret efter besættelsen*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1984

Noter

- 1 *Vestjyden*, april 1943, s. 5.
- 2 Lund: *Industrien under den tyske Besættelse*, s. 6.
- 3 Jensen et al.: *Krigens købmænd*, s. 90f.
- 4 *Rigsdagstidende*, 92de ordentlige Samling 1939-40. sp. 4913.
- 5 A/S Varde Staalværk. *Driftsregnskab og Status*.
- 6 *Beretning fra Viggo Hansen*, s. 3.
- 7 *ibid*, s. 4.
- 8 A/S Varde Staalværk. *Bestyrelsesprotokoller*. Møde den 8. juni 1943.
- 9 *Vestjyden*, juli 1943.
- 10 Aviserne var underkastet censur, og vellykkede sabotager måtte ikke omtales (bemærk note 17).
- 11 A/S Varde Staalværk. *Diverse breve til kunder*. Brev af 5. juli 1943.
- 12 Konstruktor Poul Edvin Kjær Sørensen, Ålborg.
- 13 Alkil Niels (red.): *Besættelsestidens Fakta*. Bd. 2 s. 847.
- 14 Beretning om modstandsbevægelsen i Varde af Politifuldmægtig H. Schlanbusch, s. 3.
- 15 *Beretning fra Viggo Hansen*, s. 9f.
- 16 A/S Varde Staalværk. *Diverse breve til kunder*. Brev af 13. december 1943.
- 17 Dagbladet »Vestkysten«, mandag den 7. februar 1944.

Knud Andreasen, født 1941, Skovduevej 6, 6800 Varde. Ingeniør og cand. mag. i historie. Erhvervs-karriere. Nu projekttilknyttet Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945. Desuden frivillig medarbejder ved Varde Lokalhistoriske Arkiv. Specialeopgave: At overleve den tyske besættelse 1940-45. Syddansk Universitet 2008. Forfatter til bog om Sct. Jacobi Skole i Varde. Udg. 2009.